

Rekening houden met culturele diversiteit in de openbare ruimte:

Het geval van Skopje (Macedonië)

Diversiteit, rekening houden met diversiteit, interetnisch conflict, openbare ruimte, stedelijk burgerschap, stedenbouw, Skopje

Samenvatting

Toegang tot de openbare ruimte en rekening houden met culturele diversiteit in openbare ruimtes stelt hoge eisen aan stedenbouw en stedelijk management in multiculturele steden met een geschiedenis van gewelddadig interetnisch conflict. Om aan deze eisen te voldoen is begrip vereist van de mechanismen die integratie op stadsniveau vergemakkelijken en de sociale interactie tussen etnische groepen verbeteren. Etnische diversiteit en culturele heterogeniteit vormen een dagelijkse realiteit in de stad Skopje, de hoofdstad van Macedonië. De veranderende etnische samenstelling en de aangepaste machtsverhoudingen tussen meerderheids- en minderheidsgroepen op lokaal niveau hebben geleid tot een turbulent conflict over het omgaan met diversiteit in de openbare ruimte. Dit vraagt om onderzoek naar de omstandigheden waaronder en de mate waarin culturele diversiteit in multiculturele steden en wijken het leven van de inwoners kan beïnvloeden (Low, Taplin, en Scheld, 2005).

In de Macedonische context zijn politici, academici en gewone burgers geneigd te geloven dat rekening houden met diversiteit in de openbare ruimte het recht van de dominante groep impliceert en dat de etnische identiteit van de leden van die groep zichtbaar moet zijn in het gebied waar zij wonen. Symbolen van de etnische geschiedenis en het culturele geheugen van

een groep vergemakkelijken herkenbaarheid en de identificatie met de ruimte, waardoor deze tot een etnische ruimte wordt. Onder invloed van het nieuwe cultureel nationalisme dat ten grondslag lag aan het project *Skopje 2014* zijn mono-etnische narratieven geïnstalleerd in de openbare ruimte en zijn de “gevaarlijke” herinneringen aan de Ander eruit verwijderd. Dit reduceerde de rol van burgers tot slechts toeschouwers in het ontstaansproces van ruimtes, gemeenschappen en de stad.

Tegen deze achtergrond is het doel van dit onderzoek om te begrijpen hoe de inwoners van Skopje denken over de manier waarop rekening houden met culturele diversiteit in de openbare ruimte gestalte krijgt. Daarbij gaat het in het bijzonder om hoe burgers denken over de wijze waarop taal, etniciteit, religie en collectieve culturele symbolen worden gelegitimeerd door de fysieke vorm en de politieke, sociale en symbolische (culturele) waarde van openbare ruimtes in hun wijken.

Hoewel er in de politicologie, sociologie, culturele studies en sociale psychologie veel onderzoek is gedaan naar de filosofische en pragmatische aspecten van multiculturalisme, is er in Macedonië relatief weinig bekend over hoe het grote publiek denkt over multiculturalisme en wat het verstaat onder eerlijk en *rechtvaardig* rekening houden met diversiteit, inclusief participatie van burgers in besluitvorming over de openbare ruimte in de stad (onderzoeksvraag 1). Verder kan een vergelijkende analyse van hoe inwoners aankijken tegen de wijze waarop in etnisch homogenere en etnisch gemengdere wijken rekening wordt gehouden met diversiteit aan het licht brengen waar potentieel de transformationele kracht ligt. Hiermee kan ook worden vastgesteld of inwoners van etnisch gemengde wijken een voorkeur hebben voor een meer

inclusieve manier van het erkennen van diversiteit in de openbare ruimte en of dergelijke wijken de weg effenen naar meer gedeelde openbare ruimtes in een multiculturele stad (onderzoeksvraag 2). Het verkennen van wat burgers als passend ervaren met betrekking tot de aanwezigheid van diversiteit in de openbare ruimte kan licht werpen op hoe het begrip 'burger' wordt geconstrueerd (onderzoeksvraag 3). Ten slotte legt dit onderzoek de basis voor een uitwerking van specifieke principes die een kader bieden voor de governance van diversiteit binnen een multiculturele stad (onderzoeksvraag 4).

De overkoepelende doelstelling om een concept te ontwikkelen voor het ontwerpen van openbare ruimtes met ruimte voor diversiteit in multiculturele steden rust op drie theoretische pijlers, namelijk: openbare ruimte, identiteit en diversiteit. De transversale thema's zijn: een politiek van erkenning, multiculturalisme, ideologie, macht en afweging. In dit onderzoek wordt uitgegaan van een sociaal-constructivistisch paradigma en de geconstrueerde relatie tussen openbare ruimtes en de gebruikers ervan wordt geïnterpreteerd vanuit drie theoretische kaders: de contacthypothese (Allport, 1979), de theorie van de productie van ruimte (Lefebvre, 1991) en de sociale-identiteitstheorie (Tajfel, 1974).

Volgens de contacthypothese worden contacten tussen groepen vergemakkelijkt en gestructureerd wanneer er sprake is van gelijke status. Daarnaast kunnen spanningen, vijandigheid en vooroordeel tussen groepen effectief verminderd worden door samenwerken aan activiteiten met een gemeenschappelijk doel, het bevorderen van samenwerking in plaats van competitie, en de steun van autoriteiten en instituties. Deze factoren kunnen daarmee de intergroepsbias verminderen. Een onvermijdelijk aspect van de contactsituatie is de ligging

ervan. Dit onderzoek gaat over de fysieke omgeving waarin het contact plaatsvindt: stedelijke openbare ruimtes. Lefebvre (2009) erkent ruimte echter niet als een zuiver materiële werkelijkheid, maar als product en fundamenteel verbonden met de sociale realiteit: sociale ruimte. Volgens hem moet iedere analyse van de sociale ruimte beginnen met de fysieke ruimte en haar gebruikers en de beleving van ruimte in het dagelijks leven. Ten slotte worden ervaringen, percepties en gevoelens met betrekking tot openbare ruimtes gesymboliseerd in het stedelijk landschap en kunnen ze de individuele identificatie versterken en in het bijzonder het vormen van een lokale identiteit vergemakkelijken. De sociale identiteit maakt deel uit van het zelfbeeld en komt voort uit kennis van wat het betekent om lid te zijn van een bepaalde groep of groepen, en omvat ook de waarde en emotionele betekenis van het lidmaatschap dat vaak samenhangt met het behoren tot een bepaalde ruimte.

Het onderzoek is gericht op de stad Skopje en maakt gebruik van kwantitatieve en kwalitatieve methoden. De kwantitatieve methodologie behelst aselechte steekproeven die in twee stadia zijn uitgevoerd in twee etnisch homogene (de gemeente Kisela Voda en de gemeente Saraj) en twee etnisch gemengde delen van de stad (de gemeente Chair en de gemeente Butel). Bij 403 willekeurig gekozen leden van huishoudens is een gestructureerde vragenlijst afgenomen. Voor een nader inzicht in de antwoorden van de respondenten zijn 30 ongestructureerde interviews gehouden met inwoners van de geselecteerde wijken. Dit betrof een selecte steekproef op basis van bereikbaarheid.

De resultaten wijzen op een ondermijning van de politieke betekenis van openbare ruimtes voor het bevorderen van contact, overleg en debat tussen burgers over kwesties die hen aangaan.

Openbare ruimtes in de woonwijken van Skopje worden niet ontworpen en beheerd via een breed forum van burgerbetrokkenheid en ook worden inwoners niet aangemoedigd om een zinvolle discussie te voeren over behoeften, attitudes, perspectief en wereldbeelden. Minder dan een kwart van de inwoners heeft een raadsvergadering bezocht om van gedachten te wisselen over de openbare representatie van diversiteit, terwijl minder dan een derde heeft deelgenomen aan discussies over het onderwerp op lokaal niveau. De inwoners voeren aan dat zij voor geen enkele discussiebijeenkomst zijn uitgenodigd en er ook geen informatie over hebben ontvangen. Dit wijst erop dat inwoners van Skopje niet met hun medeburgers over beleidskwesties van gemeenschappelijk belang discussiëren, praten of debatteren, noch met hun gekozen vertegenwoordigers in de gemeentelijke organen. Inwoners twijfelen er zelfs aan of er wel enige vorm van overleg plaatsvindt in hun wijk en hebben ook niet het besef dat deelname zowel een burgerrecht als -plicht is. Besluitvorming over ruimte voor diversiteit in politiek en maatschappelijk gefragmenteerde contexten is uitsluitend in handen van politici. Het op etniciteit gebaseerde model van ruimte voor diversiteit dat door de politieke elite wordt gefaciliteerd, laat geen gelijke deelname van alle betrokkenen toe. Het gevolg is dat burgers zich geen eigenaar voelen van beslissingen over hoe in de openbare ruimte rekening gehouden moet worden met diversiteit.

Werkenden en **economisch inactieve** personen nemen vaker dan werklozen deel aan discussiebijeenkomsten over rekening houden met diversiteit in openbare ruimtes op lokaal niveau, terwijl hoger opgeleiden minder gemotiveerd zijn om deel te nemen aan dergelijke discussies. Verder participeren etnische groepen in een numerieke minderheid meer dan etnische groepen in een numerieke meerderheid.

Commented [MB1]: Or do you mean economically **active** persons?

De resultaten wijzen erop dat deelname aan de lokale besluitvorming over rekening houden met diversiteit in de openbare ruimte niet wordt beïnvloed door de homogeniteit van de wijk. Etnisch homogene en gemengde wijken nemen in gelijke mate deel aan het overleg over de publieke representatie van diversiteit. De participatiegraad is echter zeer laag. In homogene gebieden vinden inwoners misschien gemakkelijker gemeenschappelijke oplossingen, maar een groeiend probleem is de motivatie van inwoners om deel te nemen aan de beleidsvorming *op zich*.

Afzien van deelname aan discussies komt niet alleen voor in gemengde wijken en onder kleinere of minder machtige groepen; het lijkt onderdeel uit te maken van een bredere politieke cultuur en laat zien hoe democratie *werkt* in maatschappijen die een overgangperiode hebben doorgemaakt. Machteloosheid, wantrouwen tegenover politici, politieke passiviteit, verdeeldheid onder de burgers en cliëntelisme zijn enkele van de gevolgen van een op een elite gebaseerd governance-model van diversiteit dat in Macedonië wordt toegepast. Hoewel de openbare ruimte in Skopje een sterk gepolitiseerd onderwerp is, valt dit buiten iedere discussie over verandering en transformatie van het dominante etnoculturele idee van thuishoren en de homogeniserende ideologie van het burgerschap. Hierdoor ontbreekt het de burgers aan mogelijkheden om openlijk te praten over hun angsten, gemeenschappelijke punten van zorg en mogelijke gezamenlijke acties.

Wat de sociale functie van de openbare ruimte betreft, wijzen de resultaten erop dat het potentieel van de openbare ruimte om als katalysator voor ‘alledaags multiculturalisme’ te

fungeren niet ten volle wordt benut. Het botsende etnonationalisme en de symbolische machtsstrijd tussen de belangrijkste etnische groepen in Skopje leiden tot voorkeuren voor de eigen etnische groep in socialisatie en keuze van openbare ruimtes. Met name leden van verschillende etnische groepen die in gemengde wijken wonen, vermijden vaak intercultureel contact en geven de voorkeur aan evenementen en tradities uit hun eigen etnische cultuur. Meer diversiteit zou kunnen leiden tot meer animo voor interetnisch contact en grotere solidariteit, zoals de contacttheorie voorspelt. In de multi-etnische wijken van Skopje is daarentegen sprake van zelfsegregatie van etnische groepen. Met name in etnisch gemengde gebieden vormen segregatie en particularisatie van activiteiten van etnische groepen in de openbare ruimte een belemmering voor zinvolle multiculturele ontmoetingen, die weliswaar oppervlakkig, maar toch direct zijn.

De voorkeur voor socialisatie binnen de eigen etnische groep is niet voorbehouden aan specifieke etnische groepen. Macedoniërs, Albanezen en Anderen hebben een vergelijkbare pro-sociale houding ten opzichte van hun eigen etnische groep. Er worden ook etnisch neutrale beslissingen genomen, zoals de keuze van openbare ruimtes voor rust en recreatie, en in het algemeen hebben mensen in etnisch homogene wijken meer belangstelling voor interculturele projecten in evenementen en ruimtes met verschillende etnische groepen en staan ze hier meer voor open dan mensen in etnisch gemengde wijken.

Inwoners van Skopje accepteren diversiteit als een gegeven, maar blijven desondanks liever binnen hun eigen etnische grenzen en de comfortzone van etnisch gemarkeerde ruimtes. De perceptie van outgroup-homogeniteit en voorkeur voor de ingroup van de inwoners van Skopje

bepalen hun persoonlijk gedrag en hun houding tegenover Anderen en bepalen met wie ze omgaan en waar ze dat doen. Dat wil niet zeggen dat de openbare ruimte onbelangrijk is in de dagelijkse beleving. De openbare ruimtes in de wijken van Skopje zijn echter niet ontworpen om multiculturele uitwisselingen te ondersteunen en de factoren die intergroepscontact bevorderen en in stand houden zijn niet systematisch opgenomen in een breder beleid inzake sociaal-ruimtelijke integratie.

Het begrip 'de juiste burger', dat vorm krijgt via de symbolische betekenis van de objecten in openbare ruimtes bestendigt de etnonationale retoriek en heeft het effect van 'georganiseerd multiculturalisme'. De manier waarop diversiteit in de openbare ruimte in Skopje gestalte krijgt, bekrachtigt uitingen van burgerschap die beperkt zijn tot de natiestaat en etnische identificatie. In openbare ruimtes in zowel gemengde als etnisch homogene wijken is het goed toeven en hier ontstaan positieve ervaringen met diversiteit, maar ze leiden niet tot acceptatie en visuele herkenning van historische en culturele symbolen van andere etnische groepen. Conformiteit op het gebied van de voertaal of -talen in de openbare ruimte leidt tot onenigheid tussen inwoners in etnisch homogene en gemengde wijken. Macedoniërs zijn vaker voorstander van de meerderheidstaal als norm dan Albanezen en Anderen. Het gebruik van talen van andere etnische groepen wordt beschouwd als iets voor in de privésfeer. Albanezen denken verschillend over dit onderwerp: onder hen zijn er bijna evenveel voorstanders als tegenstanders van de meerderheidstaal als norm, zowel in etnische wijken waar zij een meerderheid vormen als in gemengde wijken. Deze verdeeldheid correspondeert met een afkeer van het zien van teksten in de taal van etnische minderheden in de openbare ruimte. Etnische meerderheidsgroepen zijn extra gevoelig voor het gebrek aan respect van etnische minderheden voor nationale symbolen,

zoals de officiële taal of de nationale vlag. Dit wordt geïnterpreteerd als een bedreiging van de nationale eenheid. De behoefte aan meer etnische symbolen van de eigen groep in de openbare ruimte leidt tot angst voor overheersing, maar weerspiegelt ook een diepere angst voor herverdeling van macht en middelen tussen groepen en een terughoudendheid om het dominante wereldbeeld en de homogeniteit van de politieke gemeenschap aan te vechten. Deze angsten bekrachtigen de wens om te behoren tot een etnische groep als middel om het voortbestaan van de groep te bewaken.

De vormgeving van de openbare ruimte in de wijken van Skopje en de objecten die erin zijn opgenomen vertellen een ‘verhaal van burgerschap’ dat ‘meer over de normen en waarden van een homogene cultureel gedefinieerde gemeenschap’ gaat (Slootman en Duyvendak, 2015: 148) dan over de verschillen in de politieke gemeenschap of ‘de steeds opnieuw geconfigureerde collectieve identiteiten’ (Parekh, 2008: 41). Openbare ruimtes en de symbolische representatie van culturen en etnische geschiedenissen zijn onderdeel geworden van de emotionalisering van burgerschap (Slootman en Duyvendak, 2015: 152). Zich ontwikkelende gevoelens van thuis, identificatie en acceptatie van de gevestigde orde zoals weergegeven in de vorm en de symbolische betekenis van objecten in de openbare ruimte, geven de schijn van loyaliteit aan de natiestaat. Ze ondermijnen andere vormen van collectieve identificatie; in het bijzonder met de directe omgeving, de wijk en de stad.

Waarin kan de transformatie naar meer gedeelde openbare ruimtes in een multiculturele stad dus zitten? Welke specifieke principes bieden een kader voor governance van diversiteit binnen een multiculturele stad?

Transformationele ervaringen van diversiteit in inclusieve openbare ruimtes worden mogelijk gemaakt door sociale planning die gezelligheid bevordert in plaats van puur en alleen samenleven. Voorbeelden hiervan in de huidige context zijn: multiculturele onderwijsomgevingen en open openbare ruimtes voor rust en recreatie. Hoewel er formele gelijkheid heerst en de openbare ruimte voor iedereen toegankelijk is in de wijken van Skopje, houdt zelfsegregatie tussen etnische groepen stand, waardoor etnische ruimtes ontstaan. En dit is niet slechts een effect van slecht ontworpen fysieke ruimtes. Het is een weerspiegeling van het gebrek aan sociale planning van ruimtes, verschillen in sociale status en een weerspiegeling van de verdeelde samenleving op vele niveaus: taalkundig, in onderwijs en culturele consumptie. Sociale planning van de openbare ruimte kan een deel van de tekortkomingen in de technische stedenbouwkundige planning compenseren. Het kan in de stedenbouw een verschuiving teweegbrengen van de abstracte visie van ontwerpers naar de directe beleving van mensen en, in het bijzonder, naar de erkenning van diversiteit in de openbare ruimte. Een van de grote uitdagingen van stedenbouw in een multiculturele context is om rekening te houden met een politiek van erkenning waarin culturele onafhankelijkheid wordt geaccepteerd binnen een individualistisch kader van gelijkheid, rechtvaardigheid en respect voor verschillen. De volgende factoren zouden tot de basisprincipes van het ontwerp van openbare ruimtes met ruimte voor diversiteit moeten behoren: (1) *interpretatie en erkenning van verschillen door overleg en actief stedelijk burgerschap*; (2) *voortdurende betrokkenheid en onderlinge afhankelijkheid in doelen en handelen*; en (3) *sociale planning van openbare ruimtes als plaatsen van conflict en onderhandeling, in tegenstelling tot technocratisch, 'geënceneerd' multiculturalisme*. Bovendien moeten 'geconstrueerde' ruimtes voor overleg die verschillende associaties toestaan beschikbaar zijn voor zowel informele, door burgers zelf georganiseerde initiatieven als voor formele vormen

van betrokkenheid van burgers. In een sociaal en etnisch gemengde context moeten essentialistische gevolgen worden vermeden bij de institutionalisering van mechanismen die ruimte bieden voor diversiteit en de bevordering van een politieke cultuur van overleg.

Het is niet eenvoudig om deze principes in de praktijk te brengen. Een van de vraagstukken is hoe om te gaan met de geïnternaliseerde politieke onmacht van de inwoners en de van bovenaf opgelegde en op de elite afgestemde planningspraktijken. Inwoners van Skopje hebben onvoldoende kennis van de technische kant van stedenbouw, onvoldoende motivatie om te participeren in de besluitvorming over kwesties die hun leven beïnvloeden, en onvoldoende kennis over hoe burgerparticipatie werkt binnen het institutionele kader. Ze hebben ook onvoldoende sociale solidariteit en burgerbewustzijn om te reageren wanneer mensen die anders zijn dan zij hulp nodig hebben. Dit ligt aan het feit dat diversiteit niet wordt gezien als een mogelijkheid om sociaal onrecht en discriminatie op te heffen.

Dit onderzoek draagt bij aan het inzicht dat de context waarin contacten tussen verschillende, vaak ook met elkaar in conflict verikkelde, groepen plaatsvinden wellicht belangrijker is dan eerder naar voren is gebracht in de literatuur en de praktijk. In tegenstelling tot wat de contacttheorie voorspelt, wijst dit onderzoek erop dat zelfsegregatie van etnische groepen vaak kan optreden in multi-etnische wijken. Dit zou de aandacht moeten vestigen op de context waarin het contact tot stand komt, en niet uitsluitend op situaties waarin er bij de interactie sprake is van onderlinge afhankelijkheid en gemeenschappelijke doelen die alleen kunnen worden bereikt wanneer groepen samenwerken. De veranderde etnische samenstelling van de wijken in Skopje is gepaard gegaan met andere sociaal-culturele en visuele transformaties van de

openbare ruimte waardoor het wantrouwen tussen groepen mogelijk is versterkt en een diepere angst voor herverdeling van macht en middelen en voor het ter discussie stellen van culturele waarden en wereldbeelden zichtbaar is geworden. Een dergelijke context is geen gunstige voorwaarde voor de ontwikkeling van positieve contacten tussen groepen.

Dit onderzoek bevestigt ook het belang van de rol van burgers en van hun mobilisatie bij de productie van de openbare ruimte. Het proces van de productie van de ruimte (actoren, rollen, machtsverhoudingen) moet niet worden gereduceerd tot de activiteiten van abstracte ruimtevormgevers/stedenbouwkundigen, maar moet een openbaar proces zijn.

Uiteindelijk moeten de inwoners van multiculturele wijken en de stad Skopje hun stedelijke identiteit heroverwegen en stedelijk burgerschap opleggen als een belangrijke dimensie van identificatie binnen de ruimte/plaats. Zoals Van Bochove, Rušinović en Engbersen (2009: 117) opmerken, is het lokale niveau 'de primaire plaats voor actief burgerschap en voor processen van sociale identificatie'. De politieke implementatie van stedenbouwkundige principes die ruimte bieden voor diversiteit op basis van overlegmechanismen, vereist een nieuwe stedenbouwcultuur en een stimulerende omgeving, evenals stedenbouwkundigen die 'verder kijken dan naar de machtsverhoudingen' (Yiftachel en Huxley, 2000: 923). En voor het welslagen van dit proces moeten inwoners bereid zijn om persoonlijke en collectieve grenzen te verleggen en om de multiculturele realiteit van onze stad te onderzoeken, kritisch te observeren en erover te debatteren.